

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА**

Марияна Иванова Илиева

**ДИДАКТИЧЕСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ
НА
МИХАИЛ ГЕРАСКОВ (1874–1957)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане образователна и научна степен
„доктор” по професионално направление педагогика

Научен ръководител:
проф. дпн Албена Чавдарова

Официални рецензенти: проф. дпн Йордан Колев
 проф. д-р Емилия Василева

София, 2012

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „История на педагогиката и управление на образованието” (Протокол № 2 от 7.11.2011 г.) във Факултета по педагогика и е насочен за защита.

Публичната защита на дисертацията ще се състои на открито заседание на 26.03.2012 г., от 13 часа, в заседателна зала № 1 в Ректората на Софийски университет „Св. Кл. Охридски”.

Дисертацията е в обем 305 стр. и включва заглавна страница, текст, приложения, литература, библиография, тезиси и декларация за достоверност.

Литературните източници са 169 на брой.

Материалите по защитата са на разположение в кабинет № 59, етаж 3 на Софийски университет „Св. Климент Охридски”.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	5
I глава. Михаил Герасков (1874–1957) – живот и творчество	9
1. Житетски път и професионално развитие.....	9
1.1. Ученически и студентски години (1874–1923).....	9
1.2. Преподавателска и обществена дейност (1923–1957).....	10
2. Научно-педагогическо творчество.....	11
II глава. Педагогическата мисъл в България през първата	
половина на XX в.....	13
1. Хербартианска педагогика.....	13
2. Реформаторска педагогика	13
III глава. Михаил Герасков за дидактиката като наука.....	14
1. М. Герасков за научния статут на дидактиката	14
1.1. Обект, предмет, цел и задачи на дидактиката.....	15
1.2. Методи на дидактиката	15
1.3. Дидактиката и другите науки	16
2. Михаил Герасков за образованието	16
2.1. Същност на образованието	16
2.2. Съдържание на образованието – учебен план, учебна програма,	
учебници и учебни помагала	18
2.3. Училището – основна система за организация на обучението... 19	
2.3.1. Образователна система – видове степени и училища	19
2.3.2. Организация на общообразователното училище.....	20
3. Михаил Герасков за обучението	20
3.1. Същност на обучението – основна характеристика и цел	20
3.2. Принципи и методи на обучението.....	21
3.3. Урокът – същност и структура	22
3.3.1. Модели и „формални степени” на урока.....	23
3.3.2. Типове уроци – същност и етапи	23
3.3.3. Изпитване и оценяване.....	26
3.4. Михаил Герасков за ролята на учителя в обучението	27
IV глава. Методически схващания на Михаил Герасков	28
1. Научен статут на методиката по отделните учебни предмети	28
2. Методика на обучението в началното училище	29
2.1. Езико-историческа група учебни предмети	29
2.2. Природо-математическа група учебни предмети	31
2.3. Техническа група учебни предмети	33
3. Методика на обучението в прогимназията.....	35
3.1. Езико-историческа група учебни предмети	35

3.2. Природо-математическа група учебни предмети	37
3.3. Техническа група учебни предмети	37
4. Методика на обучението в средното училище	39
Заключение	41
Приноси на дисертационното изследване	47
Публикации по темата на дисертацията	48

УВОД

1. Основания за научно изследване на проблема

Михаил Герасков (1874–1957) е бележит български педагог от първата половина на XX в. Със своята научна, преподавателска и обществена дейност той дава своя голям принос за развитието на педагогическата мисъл в България и продължава започнатото дело за модернизацията на образователната практика през Възраждането. Научната продукция на М. Герасков е обемна и се характеризира с разнообразно съдържание. На основата на направено аналитично проучване на цялото негово педагогическо творчество, настоящето изследване е насочено към идеите му в областта на дидактиката, които заемат централно място и имат значение за развитието на българската наука в това направление.

2. Изследователски статус на проблема

Педагогическото творчество на Михаил Герасков не е цялостно изследвано досега. Това е обусловено от факта, че някои негови книги са „забранени“ в периода 1945–1989 г. като част от „буржоазната педагогическа мисъл в България“¹.

Първото подробно изследване върху идеите на М. Герасков е дисертацията на Трифон Димитров „Обществено-педагогически възгледи и дейност на Михаил Герасков“, която е защитена през 1970 г.²

Съдържателният анализ на учебниците по история на образованието и педагогическата мисъл в България показва, че в изданията от периода 1944–1989 г. историческите факти, свързани с името на М. Герасков, съдържат информация за неговата преподавателска дейност в Софийския университет (Атанасов 1984) и в Стажантския институт (История на образованието и педагогическата мисъл в България, 1982). За научното му творчество е изразена мисълта, че съдържанието му е с „доза еklektizm“ (пак там). В учебниците по история на българското образование след 1989 г. информацията за М. Герасков също е

¹ Включени в „Списъци на забранена литература“ (1952) са книгите му „Педагогика или теория на възпитанието“ (1947), „Педагогическа психология“ (1945) и „Социално-педагогични проблеми в общественото подпомагане“ (1946) (Бойчева 2004, с. 18).

² Научноизследователският труд на Тр. Димитров в настоящия момент не може да бъде изследван, защото не се намира в Националната база данни, съхраняваща дисертационни трудове. Кратка информация за съдържанието ѝ дава П. Шотеков (Шотеков 2005, с. 28).

непълна. В някои от тях се представят възгледите му за образованието и ролята на училището за общественото развитие (Филипова 2006, Люлюшев 1998). В трето издание М. Герасков е посочен като привърженик на идеите за трудовото училище (Колев 2005). В издание от 1995 г. паралелно с представените кратки биографични данни за М. Герасков са посочени и неговите основни трудове (Атанасов 1995).

В научните си трудове Пл. Радев дава подробни факти за М. Герасков относно идеите му в областта на педагогиката и в частност на дидактиката и методиката на обучение. Авторът го определя като еkleктик (Радев 1988, 1999, 2002). В своите научни изследвания, посветени на В. Манов, Е. Кирилова прави паралел между идеите му с тези на М. Герасков (Кирилова 2001, 2004). В изследвания, посветени на методиката на обучението по отделните учебни предмети, в исторически аспект накратко се посочва името на М. Герасков (Радева 2009, Георгиев 2006, Антонова 1983). Също в контекста на историческото развитие на дидактиката се посочва неговият принос за тази наука (Делибалтова 2004). Специално за методическите му възгледи са докладите на Д. Йорданова (Йорданова 2004), З. Петрова (Петрова 2004) и М. Гълъбова (Гълъбова 2004). Отделни изследвания, посветени на идеите и приноса на М. Герасков за развитието на педагогическата теория и практика, са правени от Е. Петрова (Петрова 2004) и Г. Бонева (Бонева 2004). Конкретни данни за живота и творчеството на М. Герасков са посочени и анализирани от В. Бойчева (Бойчева 2004) и П. Шотеков (Шотеков 2004).

В най-голяма степен възгледите на М. Герасков са отразени в научните трудове на М. Андреев, който представя и отчасти възприема идейно схващанията на своя предтеча. В хода на научното изследване ще се направи сравнителен анализ на схващанията на двамата посочени автори. С това, от една страна, ще се покажат сходствата, а от друга, ще изведе актуалността на възгледите на българския педагог, творил през първата половина на XX в.

Педагогическото наследство на М. Герасков е изследвано библиографски и описано през 1942 г. от Анка Радоилска в „Книгописен показалец” и включва публикациите му до 1941 г. В този смисъл то е непълно и подлежи на актуализация.

Анализът на съществуващата научна литература, посветена на педагогическото творчество на М. Герасков, позволява да се констатира, че тя не е достатъчна и всеобхватна, за да се изведат основните му възгледи в педагогическите проблеми, в частност в

дидактиката и методиката по отделните учебни предмети и теорията на възпитанието. Всички автори посочват приноса му за развитието на педагогиката. Въз основа на това е необходимостта от цялостно изследване на неговата научна продукция в областта на дидактиката. С това ще се ограничи и едностранчивото презентирание само на конкретни аспекти, ще се изведат обосновките на М. Герасков относно конкретните му идеи и правилно ще се позиционират възгледите му в съотношение с хербартианската и реформаторската педагогика.

3. Постановка на изследването

Обектът на дисертацията е научното педагогическо творчество на М. Герасков. На основата на изследователския статус **предметът** на дисертационния труд е дидактическите възгледи на българския педагог.

Целта на дисертацията е на основата на цялостното проучване на пълното творчество на М. Герасков да се изследват и анализират неговите идеи в областта на дидактиката и в частност на методиката на обучение по отделните учебни предмети от гледна точка на тяхното място в следосвободенската педагогическа мисъл, която обхваща края на XIX и първата половина на XX в., както и от съвременна гледна точка.

На основата на така формулираната цел могат да се изведат следните **задачи**:

1. Да се проучат и анализират съдържателно теоретическите и практико-приложните концепции на М. Герасков в областта на дидактиката.

2. Да се изследват и анализират дидактико-методическите възгледи на М. Герасков в контекста на идеите на хербартианството и концепциите на реформаторската педагогика.

3. Да се очертаят научните приноси на М. Герасков за развитието на дидактиката, в частност на методиката на обучение по отделните учебни предмети, в периода след Освобождението до 1944 г. Паралелно с това в контекста на съвременната образователна реалност в България да се изведе актуалността на неговите идеи. В резултат на всичко това да се открие мястото му на теоретик и практик.

4. Да се изготви пълна библиография на творчеството на М. Герасков.

Научната **хипотеза** следва да има следната формулировка: Михаил Герасков поставя основите на дидактиката като университетска дисциплина.

Постигането на целта и реализирането на формулираните задачи се осъществява с определен изследователски инструментариум, който е в контекста на общоприетите в педагогическата историография **методи**, които се свеждат до следното: (1) херменевтичен анализ на текстовете, чрез което на основата на теоретичната реконструкция се дефинират определени понятия; (2) архиварски методи, чрез които се извеждат определени данни, поясняващи конкретни факти и събития; (3) фактографски, чрез които се проследяват определени събития в техния генезис; (4) биографически, чрез които се осветляват слабо известни данни за значими личности, в случая Михаил М. Герасков; (5) логически методи, като анализ, синтез, обобщение и сравнение, чрез които се правят различни характеристики и се извеждат изводи.

Дисертационното изследване е структурирано в увод, четири глави, заключение, използвана литература, приложения и библиография на педагогическото наследство на М. Герасков.

ПЪРВА ГЛАВА. МИХАИЛ ГЕРАСКОВ (1874–1957) – ЖИВОТ И ТВОРЧЕСТВО

Биографичните данни на М. Герасков, които се представят в дисертацията, са въз основа на архивни документи и спомени на негови близки и колеги. Използвани са и публикации от началото на ХХІ в.

За по-ясното представяне биографията на М. Герасков е възприета периодизацията, направена от В. Бойчева (по-подр. в: Бойчева 2005, с. 7).

1. Житейски път и професионално развитие

1.1. Ученически и студентски години (1874–1923)

Михаил Герасков е роден на 4 (17) октомври 1874 г. в гр. Берковица. Първият период от живота му обхваща годините от неговото раждане до завършване на средното му образование през 1891 г. През 1881 г. постъпва в първоначалното училище в родния си град. От 1885 г. учи в трикласното училище в гр. Берковица. След това продължава образованието си в трикласното педагогическо училище в гр. Лом. Негови преподаватели са Марин Пундев (?) и Тодор Митев (1861–?)³. В гимназията М. Герасков се запознава с творчеството на големи руски автори, които упражняват силно влияние върху формирането на народническите му убеждения, а така също и за овладяването на руския език.

Вторият период обхваща годините 1891–1906, през които М. Герасков се изявява на учителското поприще. Честен, решителен и идеалист, под влиянието на социалистическите идеи⁴, той открито изразява мнението и твърдо отстоява позициите си относно училищните порядки, образователната политика и статута на учителството. На неговата обществено-политическа и професионална активност се дължат честите „премествания” в различни училища и едно уволнение. В този период той е член на Висшия учебен съвет, околийски инспектор, организатор и председател на Българския учителски съюз.

Третият период, 1906–1912 г., обхваща годините, през които М. Герасков е студент в Цюрих, където учи специалност

³ Те са представители на хербартианската педагогика и това оказва влияние при формирането на възгледите на М. Герасков.

⁴ В смисъл на социалнодемократическите идеи, които започват да се извяват като фактор в развитието на обществото не само в България. Основните искания на българските учители са за подобряване на икономическото им положение и гарантиране на гражданските и политическите им права.

„Философия и педагогика”. През 1911 г. той успешно защитава докторат.⁵ Силно влияние върху формирането на неговия светоглед в Швейцария имат схващанията на Х. Спенсър (1820–1903), В. Вунд (1832–1920), Х. Ебингхауз (1850–1909) и на Й. Х. Песталоци (1746–1827). Въздействие му оказват концепциите на немски и френски социолози, на социалистическата идея с представители на научния социализъм и руската интелигенция.

Четвъртият период обхваща годините 1912–1923. В периода 1914–1921 г. М. Герасков работи в гр. Враца. Започва като учител във врачанската девическа гимназия. Последователно е директор на мъжката и на девическата гимназия. През 1921 г. той е член на Учебния комитет. Но недоволен от отношението на БЗНС към учителите, се завръща в гр. Враца като преподавател в новооткрития през 1921 г. Учителски институт, а през следващата учебна 1922 година е и негов директор.

През петия период, 1923–1940 г., М. Герасков е преподавател в Софийския университет. На 19 юли 1923 г. Съветът на Историко-филологическия факултет го избира за частен хоноруван доцент при катедрата по дидактика и методика. От 1 януари 1924 г. е редовен доцент, а от 22 юни 1927 г. е извънреден професор в катедрата, в която остава до 1 октомври 1940 г. Същевременно в периода юли 1923 г. – април 1924 г. той работи като главен инспектор по философска пропедевтика и технически науки към Министерството на народната просвета.

След промените, които настъпват на 9.IX.1944 г. М. Герасков остава последователен в своите мисли и открито изразява негативното влияние на наложения политически строй върху проявите на отделната личност, както и промените в образователната система (Шотеков 2004, с. 28).

М. Герасков умира на 83 годишна възраст на 14.XII.1957 г. в гр. София.

1.2. Преподавателска и обществена дейност (1923–1957)

Курсовете, които Михаил Герасков чете пред студентите си в Университета, в аудитория девет са: дидактика, методика, гимназиална дидактика, спорни въпроси в дидактиката, история на дидактиката, педагогическа психология, социална психология с оглед на педагогиката, методика на философската пропедевтика, психология и обучение на деца с ненормално развитие. Освен това той ръководи и семинарните упражнения по дисциплините, които

⁵ Темата на дисертацията му е „Нравствено възпитание, според Хербарт Спенсър, с оглед на неговата морална философия и еволюционна теория”.

преподава – методика, „Дидактика магна” на Я. А. Коменски, по дидактика и върху съвременни дидактични въпроси. В периода от учебната година 1923/1924 до 1940 г. като преподавател в Стажантския институт провежда лекционни курсове по теория на възпитанието и методика на философската пропедевтика. Ръководи общите конференции, както и практиката им по философска пропедевтика, математика, химия, физика, пеене, чужди езици (Ахчийски 1942, с. 19).

Със своята научна и преподавателска дейност М. Герасков се очертава като наследник на проф. П. Нойков (1868–1921) и успява да разработи в цялостен и систематизиран вид дидактиката като университетска дисциплина.

В преподавателската си дейност М. Герасков остава трайни и добри спомени в студентите си К. Ахчийски, проф. Г. Хрусанов (1906–1986), проф. Ж. Атанасов (1919–2000), проф. Н. Чакъров (1907–1991). Те го определят като коректен към чуждите схващания с цел да провокира в студентите един по-широк поглед за идеите в педагогиката и задълбочаване в нейната проблематика.

За М. Герасков научните постижения ще реализират своята голяма стойност когато са в достояние на цялото общество, затова той взема дейно участие в общественния живот. Чете лекции в създадената през 1932 г. Висша социална школа на Българския женски съюз.

Като резултат на подробното изследване на биографията на М. Герасков за целта на дисертацията се налага изводът, че този български педагог изразява ясна гражданска и професионална позиция и е последователен в защитата ѝ. В своите публикации, особено в периодичния печат, той открито критикува и отстоява чрез аргументация своите възгледи.

2. Научно-педагогическо творчество

В резултат на моята научноизследователска работа е изготвена библиография, в която са добавени книгите му: „Влияние на наемния труд върху развитието и възпитанието на детето” (1947) и „Грешки и злополуки” (1948). Научно-педагогическото творчество на М. Герасков обхваща значителна част от педагогическата проблематика. В него той се очертава като автор, който открито изразява критиката си и собствената позиция. Това е най-ценното и непреходно във времето за един учен.

Неговите първи книги са „Значение на народното образование за общественото възпитание” (1902), „Политическо възпитание” (1902) и „Естетиката и детето” (1908).

Централно място в научното наследство на М. Герасков заемат трудовете му, посветени на дидактиката. Те са „Дидактика или теория на възпитанието” (1921), „Основи на дидактиката” (1935), „Умствената работа на учениците в средните училища от дидактично гледище” (1923) и „Основни въпроси при умственото развитие на детето” (1919). В областта на дидактиката са студиите му „Ученическата самодейност като дидактичен принцип” (1925–1926), „Основи и развитие на учебния план” (1928–1929), „Спане и сън през детската и младежката възраст” (1933–1934), „Слабият и повтарящ ученик” (1934–1935) и „Езиково-психологически особености в свободните съчинения на учениците от основните училища” (1938–1939).

През 1922 г. излиза първото издание на книгата „Методика за първоначалното и прогимназиално образование”. Книгата е преиздавана последователно четири пъти. През 1946 г. тя е под заглавие „Методика на учебните предмети в основното училище”.

В областта на теорията на възпитанието трудовете на М. Герасков са: „Педагогика или теория на възпитанието” (1919), „Теоретична педагогика” (1938), „Телесно здраве и възпитание от народностно гледище” (1940), „Душевна евгеника и образование” (1941) и „Социал-педагогични проблеми в общественото подпомагане” (1946).

М. Герасков поставя основите на психологията в България с труда си „Педагогическа психология” (1932). Тази книга заедно с „Основи на дидактиката” и „Теоретична педагогика или наука за възпитанието” са определени тогава за „ценни” (по-подр. в: сп. Педагогическа практика 1940, с. 63).

С голямо значение за разбиране на възгледите на М. Герасков са встъпителната му лекция „Професионалната подготовка на гимназиалния учител” (1925) и прощалната му лекция „Човешката личност. Същност и възпитание” (1940).

В съавторство с Д. Леков, П. Петров и Ив. Пенев, М. Герасков пише учебници за първоначалните училища. Това са: „Читанки” (1925), „Сметанки” (1902), „Практическа геометрия и формознание” (1930). Съставител е и на учебници за гимназиите – „Психология” (1927), „Логика” (1928) и „Етика” (1929).

В съавторство с Н. Ванков пише книгата „Училищно законодателство и училищна администрация” (1921).

М. Герасков пише активно и в българския периодичен печат, сред които са „Училищен преглед”, „Учителска мисъл”, „Философски преглед”, „Медико-педагогическо списание”, „Литературен глас”, „Светлоструй” и други.

ВТОРА ГЛАВА. ПЕДАГОГИЧЕСКАТА МИСЪЛ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX В.

Представянето на основните концепции е необходимост, наложена с оглед на обективното възприемане на дидактическите възгледи на българския педагог Михаил Герасков. Изложението е на някои от възгледи на Й. Ф. Хербарт и неговите най-значими последователи, както и реформаторските педагогически течения, които имат отражение върху българската педагогическа теория и практика, респективно и върху Герасков като част от нейните представители. Това спомага да се реализира сравнителният анализ с идеите на българския педагог.

1. Хербартианска педагогика

В българската историография се приема единодушно, че хербартианството в България има най-доминиращо влияние предимно през 80-те и 90-те години на XIX и първото десетилетие на XX в. Хербартианската концепция за „възпитаващото обучение” се налага със Закона за народното просвещение от 1891 г. и е неговата теоретична основа. Структурата на обучението, възприета от българската педагогическа мисъл през първата половина на XX в., е дефинираната от последователя на Й. Ф. Хербарт (1776–1841) В. Райн (1847–1929), който ѝ дава организационно-функционален характер, като я насочва към преподаването.

2. Реформаторска педагогика

През първото десетилетие на XX в. в България се разпространяват някои от направленията на реформаторската педагогика. В най-голяма степен влияние имат направленията за „трудово училище”, за „дидактическо художество”, за „гражданско възпитание”, за „свободно възпитание”. През 20-те години на XX в. в просветната политика намират отражение идеите на П. Наторп (1854–1924), П. Бергеман (1862–1946), О. Вилман (1839–1920), които дават социална насоченост на педагогиката, както и възгледите на Г. Кершенщайнер (1854–1932) за образование в духа на гражданските добродетели. В периода след 1934 г. идеите за „гражданско възпитание” се разбират в смисъла на едно „национално възпитание”, в което подрастващият да се възпитава като гражданин, който служи на интересите на държавата и на цялата нация.

В обобщение следва да се посочи, че в своите научни трудове М. Герасков представя обективно схващанията на представители от двете парадигми и обосновава своето разбиране при разглеждането на отделните дидактически въпроси. В по-голяма степен в трудовете си той по-често насочва вниманието към идеите на хербартианството, определено се разграничава от тях, но в отделни моменти се намира сходство, особено с идеите на Й. Ф. Хербарт. М. Герасков дава подробно информация относно някои от направленията на реформаторската педагогика, посочва предимствата и недостатъците им.

При разглеждането на всеки отделен проблем в областта на дидактиката М. Герасков представя развитието на въпроса в исторически аспект, посочва различни схващания на отделни педагози и извежда своята позиция. Това показва, че той е добре запознат с развитието на съвременната на него педагогическата мисъл в европейски и световен мащаб. Информацията е особена ценна за неговите читатели, всъщност бъдещите учители. В своите възгледи той изхожда от българската действителност в образователната система, което е една от предпоставките да не възприема изцяло конкретна концепция, в частност идея.

Критичното мнение, собствената позиция и реализма, характерни за творчеството на М. Герасков, са много ценни, особено за периода, в който твори, защото в голяма част научната педагогическа литература е с компилативен характер. В контекста на това ясно се очертава неговият еkleктизъм.

ТРЕТА ГЛАВА.

МИХАИЛ ГЕРАСКОВ ЗА ДИДАКТИКАТА КАТО НАУКА

1. Научен статут на дидактиката

М. Герасков придава голямо значение на понятийния апарат в педагогиката, и в частност дидактиката. В трудовете си при всеки разгледан проблем последователно изяснява основните педагогически понятия и категории, посочва характеристиката им и тяхната взаимна обусловеност. Дава ценна информация за етимологията им. Изразява в какъв смисъл възприема тяхната същност, което предполага правилното разбиране на неговите схващания.

М. Герасков дефинира педагогиката като наука или теория за възпитанието. Той разграничава дидактиката от педагогиката, като я приема за нейна иманентна част. Ученият не приема водещата

функция на възпитанието спрямо обучението, което е заложено в хербартианството (Герасков 1947а, с. 6-7).

1.1. Обект, предмет, цели и задачи на дидактиката

М. Герасков определя дидактиката като “наука за обучението или училищното образование” (Герасков 1944, с. 4). Според него обектът на дидактиката е ученика, а предметът ѝ е правилното обучение (пак там, с. 16). Той характеризира дидактиката като нормативна, описателна и обяснителна наука. Неговата идея е, че дидактиката е обща, когато излага дидактически правила, важащи за всяко обучение, и специална, когато посочва правила за отделното обучение, която се нарича методика. Основните въпроси, които трябва да бъдат изследвани от дидактиката според него са: ученикът, като обект на обучението; учителят; необходимост и подбуди на обучението; целта на обучението; основни принципи, на които трябва то да се основава; избор и разпределение на учебната материя; методи и учебни форми; спомагателни средства на обучението; разчленение на учебния процес; вътрешна и външна организация на обучението (Герасков 1921, с. 10).

В своето творчество М. Герасков обширно разглежда всеки един от посочените проблеми, като по този начин конструира и систематизира дидактиката като цялостна наука. Със своето научно дело той дава своя принос за развитието на дидактиката и като университетска дисциплина. От съвременен аспект той неправилно определя дидактиката само като наука за училищното образование. Но се доближава до днешната мисъл за обособяването на училищната дидактика, която има за предмет обучението, което се реализира в системата на средното образование.

1.2. Методи на дидактиката

Според М. Герасков всяка наука, в зависимост от своя предмет, използва основни и второстепенни методи. С това той потвърждава научния статут на дидактиката. Според него успешно приложение намират индуктивния и дедуктивния метод. Той приема, че теорията на обучението е извлечена по рационален и хипотетичен начин и затова тази наука използва емпиричния метод, който включва по-специфичните начини на изследване – аналитичен, синтетичен, сравнителен и статистичен. В своите изследвания дидактиката използва и експерименталният метод. Също така интроспекция и наблюдение.

Във възгледите му за методите на дидактиката се проявява неговият плурализъм и реализъм. Неговата мисъл, че

методологията на педагогиката, и в частност на дидактиката, е важна научна област, защото обосноваването на научно-изследователските методи означава усъвършенстване на педагогическата теория, има своето съвременно измерение. В контекста на това и за потвърждаване на хипотезата, заложена в дисертацията, следва да се посочи, че М. Герасков в резултат на своята научна дейност разработва всеки един проблем в областта на дидактиката, с което дава своя принос за поставянето ѝ като университетска дисциплина.

1.3. Дидактиката и другите науки

В тази проблематика се проявява силно еkleктизмът на М. Герасков. Със своите мисли той доказва идеята си за необходимостта от междинните научни дисциплини като поставя пряка връзка на дидактиката с психологията и философията. Също така придава значение на детската антропология, физиологията и научната хигиена. Той посочва и някои социални науки – политическа икономика, етнография, социална етика и история (Герасков 1921, 1944). В контекста на това като извод се очертава, че неговата позиция е различна от тази на Й. Ф. Хербарт.

В своята книга „Основи на дидактика“ М. Герасков представя развитието на световната и българската дидактиката и в исторически аспект. В обобщение на съдържателния анализ е важно да се посочи, че научното творчество на българския педагог се характеризира със системност и последователност, защото всеки проблем е засегнат и цялостно разглеждан. С това се доказва и заложената хипотеза в дисертацията. В друг аспект подробните исторически факти, които авторът представя при всеки въпрос от областта на дидактиката, дават основание да се определи неговото значение за развитието на историческата мисъл в областта на педагогиката и в частност дидактиката.

2. Михаил Герасков за образованието

2.1. Същност на образованието

В своите дидактически възгледи М. Герасков поставя като основна категория понятието „образование“, което е „продължителна, целесъобразна работа, чрез която постепенно се подбуждат, оформят и хармонизират психо-физичните сили на детето и се обогатява съзнанието му с ценни преживявания и познания. Като резултат образованието (образоваността) е съвкупност от съвършенства, които детето е добило чрез образователното влияние“ (Герасков 1944, с. 36). В дидактиката на М. Герасков понятието „обучение“ е идентично с „образование“

като процес (пак там, с. 47). То не се придобива само чрез обучение, но и чрез самообучение. От една страна това негово разбиране за двете понятия като синоними може да се определи като слабост в дидактическите му възгледи. Причина за това е, че така в творчество му процесът на обучение е идентичен с този на образованието.

В творчеството си М. Герасков обширно разглежда въпроса за социалната функция на образованието. Схващанията му изразяват умереност и реализъм, което е отражение на влиянието на позитивизма при формирането им. Неговата идея за функционалната зависимост на образование-култура е непреходна. В своята философия на образованието той правилно определя взаимозависимостта между формалното и неформалното образование. Обширно разглежда всеки един от факторите, които дават своето отражение върху изграждането личността на подрастващия. Според него целта на образователната дейност с оглед на отделния индивид е насочена към създаване на по-съвършена личност, с достатъчно обширни и задълбочени знания, която разбира културните постижения и умее да ги използва, а така също и да развива и твори културни ценности. М. Герасков определя две основни задачи, които дидактиката дефинира като формална и материална. По този начин се реализира неговата идея само за теоретичното им разграничаване, което има своя прогресивен характер.

Всички тези негови идеи са сходни със заложените в съвременната педагогическа социология. И днес се отдава значение, както на социалната, така и на биологичната обусловеност на образованието. За времето, в което твори М. Герасков, той успешно съчетава формалната и материалната страна на образованието във формулираните цел и задачи. Възгледите му относно същността на образованието имат своята актуалност. За съвременния свят е ценна неговата мисъл, че образованието е предпоставка и средство за издигането на обществото, респективно на културата. В същността на образованието се крие не само бъдещата социална и професионална реализация на подрастващия, но и развитието на цялото общество. Сходна е идеята на М. Андреев, че образованието „изпълнява изключително важни функции в живота на обществото, така и в живота на отделната личност” (Андреев 1998, с. 44).

2.2. Съдържание на образованието – учебен план, учебна програма, учебници и учебни помагала

Според М. Герасков учебен план, учебна основа или учебна програма е предварително установената схема, която предписва учебните предмети и учебните материали за всяка училищна степен (Герасков 1944, с. 163). Учебният план трябва да включва годишното и седмичното им разпределение (Герасков 1921, с. 96). Според него факторите, влияещи при изработването му, са характерът на училището, възрастта на ученика и социалните условия. Той поставя три основни принципа, на основата на които трябва да бъде структурирана и изработена учебната програма. Това са: генетичното и логическо развитие на науките, психологията на ученика и степента на ценността или практическата полза (Герасков 1944, с. 170).

В концепцията си за „теорията на учебната програма” М. Герасков определя два основни етапа. Първият етап е свързан с конкретизирането на учебното съдържание чрез определяне на учебните предмети, подреждането им в дефинитивен ред и определяне на учебното време (пак там, с. 166–167). Изборът и подреждането на учебния материал по всеки учебен предмет е вторият етап от технологията при изработването на учебната програма (пак там, с. 174).

Съдържателният анализ на възгледите му за образователното съдържание показва, че М. Герасков поставя изработването на учебния план след формулиране целта на образованието. В този смисъл в корелацията цел – съдържание според него целта е водеща. Той е последователен в своите схващания и в този дидактически проблем се разграничава от идеите на Й. Ф. Хербарт и неговите последователи. Не приема за правилен и възглежда, заложен в някои реформаторски направления, да се работи без определен учебен план и програма. Етапите, които М. Герасков посочва в технологията на изработването на учебния план и седмичната програма, показват, че той обширно разглежда проблематиката, отчита значението на всеки един от факторите, като акцентира вярно върху мисълта, че преди всичко е необходимо да се вземат под внимание възрастовите и индивидуални способности на учениците. Характеристиките на учебния план и седмичната програма и дидактическите изисквания при тяхното изработване имат своята актуалност.

2.3. Училището – основна система за организация на образованието

2.3.1. Образователна система – видове степени и училища

В своите трудове М. Герасков нееднократно акцентира на задължителното образование, което да обхваща всички слоеве на общество. По отношение най-общо на принципите, върху които трябва да се изгражда училището, той е привърженик на плурализма. Той се застъпва за децентрализацията в образованието, като посочва три основни фактора при управлението – държавата, учителското съсловие и непосредствено заетите организации в професионалния и икономическия живот.

М. Герасков ясно диференцира отделните училищни степени, но в същото време посочва тяхното органическото единство. За него в образователната система, за осигуряването на благоприятни условия за детството, за физическото и духовното развитие на децата и за да ги подготви постепенно за училището, важно място има **предучилищното образование** (Герасков 1944, с. 85). С това, макар и косвено, той засяга въпроса за задължителния характер на предучилищната степен. **Основното училище** трябва да е общообразователно, задължително и безплатно. Възгледите на М. Герасков са в паралел със заложените в Закона от 1924 г. Главните задачи на основното училище, които той посочва, са: да дава общо образование, да развива психо-физичните заложби на всяко дете, да му предаде и да го приобщи към научните и културни постижения. **Средното училище** трябва да разширява и задълбочава образованието и също трябва да бъде „народно”. В този смисъл той изразява идеята си за задължително и безплатно образование, обхващащо основното и средното училище. Тя може да се определи като прогресивна, защото през първата половина на XX в. в България гимназията е платена и не е общодостъпна. В зависимост от диференциацията на тази училищна степен М. Герасков посочва, че тя трябва да се разглежда в два аспекта: като продължение на основното и като „подготвително образование” за професионална реализация (пак там, с. 86). На най-високото образователно ниво той поставя **университета**, с което системата е в своя завършен вид. За него всяка по-висока образователна степен е съществен и необходим елемент за „по-високо културно, икономическо, политическо и социално проявление”, така както чрез висшето образование се постига и висша духовна култура (Герасков 1925-26а, с. 129).

2.3.2. Организация на общообразователното училище

В своите трудове М. Герасков се спира по-подробно на организацията на общообразователното училище. Той обширно разглежда стопанските и географските условия, но акцентира отчитането на психо-физиологичното развитие и зрялостта на детето. За най-приемлива определя началната възраст $6\frac{1}{2}$ – $7\frac{1}{2}$ години. Според него задължителното образование трябва да обхваща 6–8 години, вследствие на което крайната възраст на училищното образование се установява между 12 и 15-та година (Герасков 1944, с. 145–147). Дидактикът посочва като подходяща сутрешната организационна форма (пак там, с. 177–188).

Външната организация според М. Герасков е правилното приспособяване на външните условия, които косвено влияят върху хода и успеха на училищната дейност. Според него елементите на външната организация са: училищното помещение, класната стая и нейното обзавеждане, учебните пособия (Герасков 1921, с. 199–201).

Актуални са идеите му за: изграждането и значението на материалната училищна база, съобразно всички дидактически, психологически и хигиенни изисквания; отчитането на колебанията в работоспособността на учениците, което е предпоставка за ефективност в обучението; правилната организация, успешното разпределение на заниманията на учениците в класните и извънкласни дейности; идеята му за реализирането на индивидуализацията на обучението в класно-урочната система.

3. Михаил Герасков за обучението

3.1. Същност на обучението – основна характеристика и цел

М. Герасков формулира обучението твърде противоречиво. *От една страна*, той определя цялата образователна дейност, извършвана в училище от учителя и учениците, за обучение или учебна работа, което е процес или ритмична дейност (Герасков 1944, с. 327). *От друга страна*, ученият посочва, че обучението е дейността на учителя, чрез която той планомерно и целенасочено улеснява и подпомага ученика да усвои съзнателно известни знания и сръчност и съдейства да се усъвършенстват хармонично душевните му сили, главно умствени (Герасков 1921, с. 9). *На трето място* той приема, че обучението е процес на „постоянно душевно взаимодействие между учителя и ученика”, при който ръководната роля е на учителя, но пряко обусловена от ученика, от неговата психофизична основа, от мотивацията и волята му за обучение (пак там, с. 5–7). *В четвърти вариант* той дефинира

обучението като „двустранна умствена дейтелност”, при която учителят е средство, което предполага добра професионална подготовка, а ученикът – средство и цел, което обуславя познаването на обективните и субективните условия (Герасков 1923, с. 8).

Цитираните дефиниции показват, че М. Герасков определено разглежда обучението двупосочно. От съвременна гледна точка това може да се определи като нецелесъобразно и показва често срещания еkleктизъм във възгледите на М. Герасков. В този смисъл схващанията му, отнесени към съвременността, са недостатъчни. Въпреки нецелесъобразната синонимна употреба на понятията „обучение” и „образование”, и противоречивото му схващане за обучението като дидактическа категория, той правилно приема, че в същността си то обхваща обособените дейности на учителя и ученика. В паралел със съвременните определения той явно акцентира на взаимодействието и въздействието между тях.

Според М. Герасков най-общо целта на възпитанието е хармоничното развитие на подрастващия човек, като го подготви да стане „полезен и деятелен член на семейството и на своя народ и носител на високи хуманни чувства” (Герасков 1947а, с. 20). Независимо че не приема идеята на Й. Ф. Хербарт за „възпитаващото обучение”, той не я отхвърля изцяло, а се опитва да обедини двете категории по отношение на целеполагането: целта на обучението е „да даде на ученика нужните познания и сръчности за живота и чрез планомерното им и методично обработване да съдейства за постигането на общата възпитателна цел – създаване на всестранно и хармонично образована личност” (Герасков 1921, с. 40).

3.2. Принципи и методи на обучението

М. Герасков дефинира категорията „дидактически принцип” като ръководна мисъл, която служи за основание на дидактическото мислене и действие. Той диференцира принципите на организационни, които са фундаментът на външната и вътрешната организация, и методични, които са в основата на ежедневната учебно-възпитателна работа, като допълва, че трудно се поставя строга граница между тях (Герасков 1944, с. 209–211). Според него принципите на обучението са: да се учи за живота, природосъобразен или психологичен принцип, принцип за хармонично развитие, културносъобразен принцип, нагледност, активност, трудов принцип, емоционален принцип, естетически принцип, народностен принцип.

В обобщение следва да се посочи, че в своите възгледи българският педагог приема класическата система на Я. А. Коменски (1592–1670), В. Ратке (1571–1635) и Й. Х. Песталоци (1746–1827). Последователен в своите възгледи, той успешно изразява своя плурализъм и реализъм. Всеки един от принципите, посочени от М. Герасков, в известна степен могат да намерят отражение и актуалност в съвременното образование. От сравнителния анализ на посочените от него принципи и тези, които са заложили в днешната дидактика като ръководни идеи на обучението, са валидни принципите за нагледност, за активност и природосъобразност, в своя съвременен вариант.

М. Герасков дава следното определение за метод: „Правилното, предварително обмислено постъпване за постигане на каквато и да е цел се нарича метода“, като реализирането на определената цел трябва да е съобразно установени принципи и норми (Герасков 1921, с. 103). Той посочва три характерни особености на учебните методи. Първата е същинският метод или учебният път, което е начинът, по който се откриват или съобщават новите познания и сръчности. Втората особеност е учебната форма или начинът, по който се осъществява съобщението или разговора между учителя и учениците. Третата е учебната работа, което е начинът, чрез който се „подпомага запомнянето, разбирането и приложението на новия учебен материал... макар че всичко, което става при обучението, е учебна работа“ (пак там, с. 107). М. Герасков е привърженик, но не безусловно, на логическия подход. За него учебните методи са: аналитичен, синтетичен, индуктивен и дедуктивен методи, абстракция и детерминация, и генетичен метод (Герасков 1944, с. 297). Той посочва четири основни учебни форми – разказна или монологична; въпросна (диалогична) или еротематична; евристична и изследователска; показна (деиктична) (пак там, с. 305). Авторът подчертава, че приложението на отделните учебни методи и учебни форми е обусловено от възрастовите особености на учениците.

В проблематиката за учебните методи актуалност има във възгледите на М. Герасков относно изложението на учебния материал от учителя, сократовата беседа и дискусията, и демонстрацията. Съвременни и с особено значение са посочените от него идеи за техниките на изложението и изискванията към елементите на диалога и демонстрирането. В голяма степен методите, определени от автора, намират своята проекция в днешното обучение. Независимо от неправилното, от днешна гледна точка, разбиране и структурна характеристика на метода,

схващанията му относно различните техники за обучение имат своето съдържание днес. Като непреходна може да се определи идеята на М. Герасков относно предварителното конкретизиране, правилното подбиране и приложението на подходящия метод за ефективността на обучението.

3.3. Урокът – същност и структура

Според М. Герасков цялата образователна дейност, която се осъществява между учителя и учениците в училище, се дефинира като учебна работа, учебен процес или обучение. „То е ритмична дейност или процес” (Герасков 1944, с. 327). Най-малкото време, през което се осъществява отделна определена част от учебния процес, е учебният час. „Това, което се върши и изработва през един учебен час, се нарича учебен урок” (пак там, с. 328). „Тази именно най-малка закръглена част от учебната материя, която може да се обработи в най-късо учебно време, се нарича учебна или методична единица” (пак там, с. 327–328). Тя „съставлява все пак нещо цяло, което трябва да се обработи в пълна форма” (Герасков 1921, с. 166). Дейност с определено съдържание и задачи, и може да бъде осъществена в един или повече учебни часове, в зависимост от големината на учебния материал. Определено количество материал за една учебна година, установен в училищната програма, е учебното съдържание, което е органическа част от материала за образователния курс (пак там, с. 177).

3.3.1. Модели и „формални степени” на урока

В своите дидактически възгледи М. Герасков се разграничава от наложения модел на обучение от хербартианците⁶ и създава свой. Въпреки критиката, която отправя към хербартианския модел на обучение, той отчасти го възприема. Според него „при предаването на всеки урок има четири главни момента” и това са: изясняване целта на урока; подготовка за преподаване на новия учебен материал; даване на новото знание; приспособяване и упражняване на придобитите знания (Герасков 1921, с. 177).

М. Герасков, подобно на хербартианците, приема за подходяща тази учебната организация, в която за основна мярка се взема учебният час, а методическата единица трябва по съдържание и обем да е съобразена с предвиденото учебно време и да се разработи напълно в един учебен час (пак там, с. 166). Той

⁶ Хербартианският модел има следната структура: 1. Подготовка (обсъждане, анализ); 2. Изложение (синтез); 3. Свързване (сравнение, асоциация); 4. Общо схващане (на придобитото, система); 5. Приложение (метод).

приема, че една методична единица има три страни – психофизиологична, логична и техническа.

3.3.2. Типове уроци – същност и основна характеристика

М. Герасков приема, че има два вида уроци. Първият е урок за нов учебен материал, а вторият – за преговор и упражнение (Герасков 1944, с. 341).

1. Урок за нов учебен материал

1. Изясняване целта на урока

Урокът за преподаване на нов учебен материал, според М. Герасков, трябва да започне с ясно и конкретно изразена от учителя цел, която да се дава в началото на учебния час. Съобщаването на целта на урока в началото се налага по психологически причини, като в резултат на това се улеснява репродукцията на предишни познания. Без да конкретизира определено времетраене, педагогът най-вече акцентира на връзката между учебния материал и значението за по-доброто усвояване на знанията и уменията от учениците (Герасков 1921, с. 179).

2. Подготовка за преподаване на новия учебен материал

След поставянето на целта, според М. Герасков, трябва да се направи необходимата подготовка, която е външна или техническа и вътрешна, психологическа. В този етап от учебния процес в съзнанието на учениците се предизвикват по-близки представи, извършва се по-силна асоциация между новото и познатото, тъй като всички представи се свързват и по-късно се репродуцират взаимно (пак там, с. 180–181).

3. Даване на новото знание

М. Герасков посочва, че при естественото развитие на един урок преминаването към новото учебно съдържание се реализира постепенно. Третата степен от учебния процес, предаването на ново знание, трябва да обхваща по-голямата част от учебния час. Преподаването на новия учебен материал е в зависимост от съдържанието му и от предварително избраните методи и учебни форми, които учителят ще използва. Всеки ученик трябва да придобие ясно и точно познание за даден предмет или явление с неговите характерни особености (пак там, с. 181–183).

4. Приспособяване и упражнение на придобитите знания

За постигането на образователните цели и въз основа на дидактическия принцип „да се учи не за училището, а за живота“, М. Герасков посочва, че новите знания не само трябва да се предадат от учителя и да се разберат от учениците. Ученикът

трябва добре да усвои знанията и сръчностите, лесно и точно да ги репродуцира и извършва без големи психо-физиологични усилия. Това характеризира значението на приложението, което е в зависимост от учебния материал и времето (пак там, с. 184–186).

2. Урок за преговор и упражнение

Според М. Герасков реализирането на урок за преговор и упражнение е необходим, за да се изясни и запомни учебният материал, да се образуват трайни асоциации и придобитите знания да станат „душевна собственост на ученика” (пак там, с. 186–187). При този вид урок за осъществяването на учебния процес той посочва няколко момента. В началото е общото повторение. Ходът на тази работа може да е прогресивен, така както е взет учебният материал, или регресивен, като последователността е от последните уроци към първите. Общото схващане като момент от урока за преговор и упражнение спомага да се систематизират знанията в едно цяло. Представят се общите характеристики и се извършват сравнения между различните материали. В случаи, при които целият учебен материал не е в естествена връзка, се търсят общите и допирни точки само между материали, имащи нещо сходно. Тази работа в преговора дава нещо ново. Единично изложение е с голямо значение, защото учителят ще разбере доколко учениците владеят систематично учебния материал. Изискването, поставено от М. Герасков, е подрастващите да направят изложение на познанията си. Така учителят ще може да оцени и знанията им (пак там, с. 187).

3. Технически и практически занятия

При техническите и практическите занятия, според М. Герасков, учителят също трябва да се ръководи по предварително подготвен план. Схемата при този учебен час е в началото да се съобщи целта на работата, да се покажат и обяснят материалите, уредите или инструментите, с които ще работят учениците. Важен етап е показването от учителя, вследствие да се насочат учениците към изпълнението на занятията. При необходимост и възможност изпълнението може да се повтаря няколко пъти в същия или друг учебен час. Според сложността си то може да се извършва наведнъж или да се раздели на няколко части.

Идеите на М. Герасков за образование, съобразено с възрастово-психологическите и личностно-социалните особености на ученика, създаване на условия за активно, съзнателно и самостоятелно учене на подрастващите, което да стимулира

потенциалните им дадености и да осигурява постиженията и социалната им реализация, са актуални и днес. От направения сравнителен анализ относно схващането на М. Герасков за модела на обучение и видовете уроци намираме сходство с идеите, изразени от М. Андреев. Независимо от това, че в съвременната дидактика е възприета по-различна структура на урока, поставянето на целта, изискванията при изложението на новия учебен материал и тяхното усвояване, систематизиране и обобщение запазват своето особено значение. В този смисъл идеите на българския дидактик от първата половина на XX в. са актуални.

3.3.3. Изпитване и оценяване

М. Герасков определя изпитването и оценяването за една от важните учебни дейности, които са взаимно свързани. Целта на изпитването е да се провери до каква степен учебният материал е усвоен от класа и отделния ученик, да се оценят техните успехи и да ги стимулира към по-високи постижения (Герасков 1921, с. 159). Той посочва, че всеки един от различните видове изпити – устно, писмено, класно и единично изпитване, има своето значение. М. Герасков акцентира върху текущата проверка, с което поставената крайна оценка реално ще отчете знанията и способностите на ученика. Интересна, а в голяма степен може да се определи като правилна позицията, която авторът изразява относно специалните изпити за завършване на основното училище и гимназията. Според него тези изпити не увеличават ученическите познания. Подготовката за тях се осъществява при високо нервно напрежение и при силна умствена умора. Поради това знанията се запомнят само за изпита и след това бързо изчезват от съзнанието на ученика.

Направеният сравнителен анализ между идеите на М. Герасков и М. Андреев в обобщение показва, че в съдържателен аспект и двамата педагози разглеждат въпросите за различните форми на изпитване, техните предимства и недостатъци, факторите, влияещи при поставянето на оценката, ролята на изпитните комисии и изискванията спрямо организацията и провеждането на изпита и оценяването на всеки ученик. Паралелно с тези сходни са и идеите за обективните и субективни фактори, които е важно да се отчитат в процеса на изпитване, за да може като резултат оценката в по-голяма степен да е обективна. Възгледите на М. Герасков относно функцията на изпитването и оценяването, както и факторите и намаляване на субективността при реализирането им са актуални и днес.

3.4. М. Герасков за ролята на учителя в обучението

М. Герасков в своето научно творчество отделя значително внимание на учителя, на неговата организационна и ръководна функция в образованието. От една страна, защото личността и компетентността на учителя са в основата на постигането на правилното обучение и високи резултати. От друга, самият М. Герасков е отдаден на учителската професия, организатор и ръководител на БУС и защитник на правата на българския учител. Идеите му в тази проблематика в голяма степен могат да се определят не само като актуални, но и непреходни.

Според него за ефективността на образованието са важни не само естествената наклонност към професията и личността на учителя. М. Герасков е убеден, че научното и специалното педагогическо образование е особено необходимо за учителя във всяка степен на училищната организация (Герасков 1944, с. 375). Той поставя и необходимостта от самообразованието на учителя. Граници в образоваността не могат да се поставят, но трябва да има минимална основа и условия за по-нататъшното развитие, убеден е той. Усъвършенстването и повишаването на образоваността трябва да се осъществява чрез училищната власт или чрез свободната инициатива на всеки учител, по пътя на самообразованието.

На основата на направения анализ на възгледите на М. Герасков за *обучението* могат да се направят следните изводи, отнасящи се до приносните моменти в идеите на българския педагог: (1) Схващанията на М. Герасков относно същността на обучението, отнесени към съвременността, са фрагментарни. Може да се посочи като правилно, че той извежда преподаването и ученето като съществени елементи на процеса на обучение. Въпреки нецелесъобразната синонимна употреба на понятията „обучение” и „образование”, както и противоречивия възглед на М. Герасков за обучението като дидактическа категория, той правилно приема, че то обхваща обособените дейности на учителя и ученика. В паралел със съвременните определения той вярно акцентира и на взаимодействието между тях. При М. Герасков, подобно и на хербартианците, се поставя акцент върху ролята и функциите на учителя в процеса на обучение, отколкото на ученето; (2) По отношение на обучението, М. Герасков правилно подчертава, че то трябва да е съобразено с възрастовите особености на учениците. В научните си трудове той задълбочено разглежда и посочва, на основата на медицински и психологически изследвания, характеристиките и особеностите на подрастващите в различните възрастови периоди. Съобразяването с тях е фактор за

успеваемостта на учениците в обучението; (3) В своите възгледи българският педагог приема класическата система от принципи на Я. А. Коменски, В. Ратке и Й. Х. Песталоци. Всеки принцип има своята актуалност в областта на дидактиката. В схващанията си за методите той е привърженик на логическия подход. Изискванията и препоръките, които посочва за употребата на отделните учебни методи, са с проекция в днешната дидактика; (4) М. Герасков се разграничава от концепцията на хербартианството за модела на обучение, макар и да го следва, както и от различните идеи в направленията на реформаторската педагогика относно реализацията на учебния процес. Той създава свой собствен модел на обучение, в който диференцира четири етапа, които по същество са сходни с тези на хербартианците. В сравнение с днешната структура на урока и правилата, които трябва да се спазват, предложените от българския педагог идеи също са подобни и имат своята актуалност.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА.

МЕТОДИЧЕСКИ СХВАЩАНИЯ НА М. ГЕРАСКОВ

1. Научен статус на методиката по отделните учебни предмети

М. Герасков приема, че съществува двупосочна връзка между дидактиката и методиката на обучение по отделните учебни предмети. За него е изключително важно запазването и развитието на връзката теория – практика, което е всъщност проявление на тези две педагогически области. Задачите на методиката са да представи възпитателното и практическото значение на всеки учебен предмет, избирането и подреждането на учебния материал, да покаже начините за приложение на дидактическите и общопедагогическите правила при обучението конкретно за ефективното обучение по всеки отделен учебен предмет (Герасков 1946, с. 5). Относно възгледите за корелацията теория – практика и отношението обща и специална дидактика М. Герасков се доближава до концепциите в съвременната наука (Андреев, Радев).

М. Герасков прави разделение според развитието на учениците и определя – дидактика на първоначалното обучение, прогимназиална и гимназиална дидактика. Всяка една от тях има и специална задача, обусловена от целите (Герасков 1921, с. 17–20). Въпреки че ги поставя само в зависимост от възрастовите групи,

той се доближава до съвременното разбиране на съотношението училищна дидактика и отделните методики.

В рамките на всяка една от тях М. Герасков обособява определени групи учебни предмети, които са три. Първата е **езико-историческата група**, включваща български език, география, история, гражданско учение, вероучение, чужди езици. **Природо-математическата** е втората група, в която са математика, предметно обучение, естествена история, физика и химия. Трета е **техническата група**, обхващаща рисуване, моделиране, краснопис, гимнастика, музика и пеене, ръчна работа и ръкоделие. Идеята му за интегралните връзки между отделните учебни предмети е прогресивна за времето си, а днес е заложена в съвременната теория и практика, с което тя се извежда като актуална.

При разглеждането на методическите въпроси по отделните учебни предмети М. Герасков спазва възприетата от него идея за предмета и задачите на специалната методика. В характерния си стил той представя развитието на идеите и утвърждаването на всеки учебен предмет в исторически аспект. В контекста на това се потвърждава идеята, че в своето научно дело той разработва цялостна и системна дидактика, в частност методика на обучение по отделните учебни предмети.

2. Методика на обучението в началното училище

В своите схващания за методиката на обучението в началното училище М. Герасков поставя изискванията си съобразно учебната програма, установена от българското Министерство на народното просвещение. Поставя връзката между предучилищната и началната училищна степен. Отдава голямо значение на психологическите аспекти в обучението.

2.1. Езико-историческа група учебни предмети

Целта на обучението по **български език** в началното училище е да се усъвършенства езиковата способност на децата, да се овладеят техниките на писане и четене. В своята методика на родноезиковото обучение М. Герасков разграничава четири основни области: *устен говор, четене, писане и граматика* (Герасков 1928, с. 11). Според него основен фактор в обучението по четене и писане е развитието на **устната реч**. Главна задача на учителя в първо отделение е диагностицирането на езиковите компетентности на учениците. Това се осъществява в предварителните упражнения по четене, които са в паралел с упражненията за подготовка на детската ръка за писане. Той определя като най-подходящи учебни средства за развитието на

ученическата устна реч приказките, стихотворенията и учебен материал, който се наблюдава или чете. М. Герасков приема като сложни, но взаимносвързани психологични процеси **писането** и **четенето**. Той формулира като най-правилен аналитико-синтетичния или т.нар. писо-четен метод. За усъвършенстване уменията за писане той препоръчва диктовките, преписването на текстове и в ограничен обем съчиненията. Според него най-подходяща е употребата на синтетичния и аналитичния метод. Препоръчва приложението на диалогичната учебна форма, а при по-достъпен учебен материал евристичната учебна форма (пак там, с. 15–27). Паралелно с изучаването на техниките на четене и писане и усъвършенстването на езиковата компетентност на децата, според М. Герасков трябва да се дават и основни **граматически правила** (пак там, с. 36).

М. Герасков разглежда целта на обучението по **отечествознание** в два аспекта. От една страна, у децата да се формират познания за основните географски обекти и за родния край, а от друга – основни познания в областта на родната история. Паралелно с това детето получава и знания по гражданско учение. Методите, които се използват в обучението по този учебен предмет, са синтетичен и аналитичен. Той определя като най-подходящи разказвателната и евристичната учебна форма. Методикът не дава конкретни препоръки за разработването на методическа единица по отечествознание. Според него обучението в клас трябва да се предшества от екскурзия. С най-широко приложение в обучението по география в класната работа е географската карта (пак там, с. 56–66).

В разсъжденията си за целта на обучение по **вероучение** М. Герасков акцентира на формирането в учениците на религиозното чувство, истинското понятие за религията и за нравствените качества. Според него в обучението по този учебен предмет основният метод е синтетичният, а второстепенни са аналитичният и отчасти абстракционният метод. В по-ограничен вид трябва да се прилага дедуктивният метод. Той препоръчва употребата на монологичната и евристичната учебна форма (пак там, с. 90). Актуална е идеята на М. Герасков за изложение на учебното съдържание, съобразно възрастовите възможности и доближаването на учебния материал, особено в първоначалното училище, до детските преживявания.

Целта в обучението по **нравоучение** е да запознае децата с добродетелите, да формира у тях нравствени чувства и съзнание, за да се проявят във волята им и като граждани. М. Герасков

препоръчва да се прилага само евристичната учебна форма и свободната беседа, която трябва да е обмислена от учителя и в учебния урок той само да насочва учениците. Като най-подходящи българският педагог препоръчва примери от народните и художествените детски приказки и разкази, както и примери в историята и вероучението, подходящи за целта. За него по-голямо значение има нравственото действие и затова учителят трябва да провокира у децата желание за активност (Герасков 1946, с. 141).

В методиката за началното училище М. Герасков отделя съвсем малко място на **чуждоезиковото обучение**, защото то не е застъпено в учебния план. Въпреки това, той приема, че основната задача в началното обучение е ученикът да свикне да схваща ясно чуждите изрази и да може правилно да ги изговаря. Методическите му препоръки са сходни с тези по роден език, като при чуждоезиковото обучение обособява четирите области – устен говор, четене, писане и елементарна граматика (пак там, с. 152–157).

2.2. Природо-математическа група учебни предмети

Въз основа на психологията на **смятането** и на по-важните методически опити в обучението по този учебен предмет М. Герасков определя за най-подходящ индуктивния метод. Освен него употребата на аналитичния метод спомага в учениците да се формира способността да анализират всяка математическа задача, с което решението е сигурно и немеханично. А синтетичният метод се използва, когато се представя по-сложно правило, съдържащо в себе си няколко отделни. В обучението намират приложение монологичната и диалогичната учебна форма, като по-често трябва да се прилага евристичната учебна форма. Определеният главен метод и схващането на българския педагог, че правилното обучение по аритметика в основното училище трябва да започва винаги с примери и от тях да се достига до математическо правило и закономерност, предполага важно място в методическото му ръководство (Герасков 1928, с. 117–119).

Едновременното изучаване на действията – последователно събиране с изваждане, по-късно умножение с деление, спомага за правилното разбиране на тяхната същност, както и връзката между тях, което съдейства за развитието на мисленето на учениците. Тази идея на българския педагог има своето съвременно измерение и е наложена в съвременната методика.

М. Герасков посочва, че най-подходящ за обучението по **формознание** е аналитичният метод. При обучението по елементарна геометрия, особено при чертежите, е полезно

приложението на генетичния метод. Той препоръчва по-широка употреба на евристичната учебна форма, защото непосредственото наблюдение и провеждането на беседа прави обучението по-интересно, а учениците активни. Учебният материал трябва да се представя постепенно, като е важно учениците да се подтикват към активно участие в търсенето на новото (пак там, с. 139–140).

В тази област от голямо значение за развитието на методиката на обучение има Й. Х. Песталоци. За изходна точка на обучението, което трябва да е нагледно и чрез употребата на индуктивния метод, по геометрия той поставя квадрата. М. Герасков приема, че тази идея е най-достъпна в психологически аспект, а в друг – квадратът е фигура, която по-често може да се наблюдава в заобикалящия ни свят. С тази приета мисъл той доказва значението на психо-физиологичната основа на обучението и зависимостта на цялото образование от възрастовите и индивидуалните способности на учениците (пак там, с. 131–133).

М. Герасков приема, че функцията на **предметното обучение** е осъществяването на връзката между детския душевен доучилищен и началото на училищния живот. Необходима е минимална подготовка преди да се премине към сериозно обучение по отделните учебни предмети. Той формулира като основно изискване спазването на последователността в знанията като се върви от близкото към по-далечното, от същественото към по-маловажното. Главен метод в предметното учение е аналитичният, като в ограничен обем може да се използват индуктивният метод и генетичният метод. Евристичната учебна форма е основна (пак там, с. 144–147).

Целта на обучението по **естествознание** е децата да получат основни знания за природните обекти, явления и закономерности. Според М. Герасков главният метод по естествознание е аналитичният, като преобладава елементарният анализ. За правилното разбиране на биологичните и общоприродните закони след изучаването на отделните индивиди е необходимо да се прилага индуктивният метод. Той определя и като особено полезна употребата на генетичния метод. В своите методически схващания той отдава голямо значение на екскурзиите, защото учебното съдържание е в близката природа. Актуални са методическите му изисквания относно ръководната функция на учителя при наблюдението, за да достигнат учениците ясни представи, които по-късно в урока да се систематизират (пак там, с. 164–165).

2.3. Техническа група учебни предмети

М. Герасков приема направената от Г. Кершенщайнер периодизация в развитието на способността за **рисуване** у децата. Въз основа на това методикът е убеден, че в първо и второ отделение учебните материали трябва да се взимат от околните предмети и рисуването да е свободно. При избора на учебен материал трябва да се преминава постепенно към по-сложни форми (Герасков 1928, с. 197–200).

Днес в методиката на възприемане на произведенията на изобразителното изкуство се посочва, че това умение е сложен процес, в който участват всички познавателни процеси. Усвояването му от децата преминава през три основни етапа, свързани с художествено-естетическото му развитие и с равнището на изобразителните им възможности (Занков 2006, с. 52–54). Много правилно в обучението по рисуване М. Герасков подчертава значението на психологията и следването на закономерностите ѝ, на основата на която изгражда своята методика.

В тясна връзка с рисуването е **моделирането**, независимо че по същността си то се причислява и към ръчната работа. М. Герасков дава конкретни методически указания като посочва и необходимите учебни помагала – пластилин и глина. Основното дидактическо изискване при моделирането е да се преминава от по-прости към по-сложни форми. Прилага се аналитико-синтетичният метод, като се започва от наблюдение на целия предмет, а след това се изучават подробно частите му. Главната учебна форма е показвателната. Необходимо е учителят да предоставя възможност учениците да изразяват комбинативната си фантазия (Герасков 1928, с. 201–202).

В методическите си препоръки за обучението по **музика и пеене** той акцентира първо да се изучава цялото съдържание на песента или отделен куплет и след това да се пристъпва към пеенето. В първоначалното училище изучаването трябва да е по подражание (пак там, с. 215–216). Пряката връзка, която М. Герасков поставя между изучаването на текстове на песни и усъвършенстването на езиковите компетентности на подрастващите, е актуална и днес. С това той подчертава и връзката, която трябва да се реализира между отделните учебни предмети.

В обучението по **гимнастика** основното методическо правило, което М. Герасков поставя, е да се спазва последователността от лесно към по-трудно упражнение. Препоръката му е всяко упражнение да се демонстрира от учителя, а при по-сложни

упражнения, комбинация от поредица от движения, да се показват отделните части. Упражненията трябва да са съобразно възрастовите и индивидуалните възможности на учениците (пак там, с. 205).

Целта на обучението по **ръчна работа и ръкоделие** в началното училище е да окаже положително влияние върху физическото и психическото развитие на децата. По-конкретно в първоначалното училище той препоръчва детето да се запознае с основните инструменти за труд, с което да се формира неговото правилно отношение към тази дейност и в професионална насока. Основните учебни методи са синтетичният, аналитичният и генетичният. От особено значение е показването. М. Герасков препоръчва да се предоставя на учениците да проявяват творчество, което може да се определи като непреходна идея в методиката по този учебен предмет защото по този начин се оказва влияние и върху бъдещите професионални наклонности на подрастващите (пак там, с. 218–220).

В обобщение от направения анализ на методическите възгледи на М. Герасков за обучението по отделните учебни предмети в началното училище изведените изводи са, че той вярно определя значението на „предбуквения“ и „предчисловия“ период в обучението по роден език и математика в началното училище. Също така значими са методическите му препоръки за обучението по отечествознание и природознание, функцията на нагледните учебни материали и екскурзията. Както и спазването на дидактически правила за хигиена при обучението по гимнастика. Актуални са неговите идеите за паралелното обучение в четене и писане, формирането на езикови компетентности и значението на психологията в обучението по математика.

За ефективността на обучението в началното училище съществен момент е адаптацията на малкия ученик към училищната дейност. Също така е особено важно да се отчита индивидуалността и степента на социализация, както и да се реализира непрекъснатата обратна връзка в процеса на обучение (Василева и др. 2005, с. 119–121). В този смисъл следва като извод, че в своите методически схващания М. Герасков на основата на психологическите и педагогическите претенции към организирането на образователния процес в началното училище много правилно извежда сходни водещи фактори.

3. Методика на обучението в прогимназията

В своите методически схващания за обучението по отделните учебни предмети в прогимназиалната училищна степен М. Герасков по-често насочва вниманието към самостоятелната работа на подрастващите. В този смисъл са и препоръчаните методи, с които да се активира ученическата самодейност. Това според него е обусловено от възрастовите способности и въздействия не само за усвояването на знания, но и за провокиране на творчество от страна на подрастващите.

3.1. Езико-историческа група учебни предмети

Целта и конкретните задачи в обучението по **български език** в прогимназиалната степен е усъвършенстване техниката на четене и писане, формиране на езиковите компетентности и литературен вкус в учениците. М. Герасков приема, че в родноезиковото обучение основен учебен материал за усъвършенстване техниките на четене и езиковите компетентности са литературните произведения. В конкретните си методически препоръки той акцентира на съдържателния анализ на четивото, счита за правилно стихотворенията да се наизустяват и след това да се обработят като четиво (Герасков 1928, с. 31–34). Според него усъвършенстването техниката на писане и усвояването на правописа се постига чрез преписване и диктовка. За формирането способността към самостоятелно писмено изложение се употребяват различни видове съчинения (пак там, с. 52–53). М. Герасков посочва, че граматическите закони и правила могат да се извличат индуктивно чрез примери от учениците. Като основна учебна форма той определя евристичната (пак там, с. 38).

В методическото си ръководство за обработване на методическа единица по **география** М. Герасков препоръчва при обяснение на обширни географски ландшафти да се прилага синтетичният метод. А при малка методическа единица, в рамките на един учебен час да се употребява аналитичният метод. В изложението успешно приложение има сравнителният метод. Той акцентира върху необходимостта познанията, обусловени от целта на методическата единица, да обхващат и икономическите, политическите и културните условия на страната (пак там, с. 65–66). Сходно със съвременната методика М. Герасков подчертава значението на учебните помагала и правилната работа от страна на учениците с нея. Актуални са идеите му относно последователността от по-конкретното към по-абстрактното и предшестващият учебен материал да обяснява следващия,

основните познания да са поставени преди второстепенните, а непроменливото да е преди променливото.

М. Герасков поставя в обучението по **история** за основен синтетичния метод. За задълбоченото разбиране на историческите познания, за причините и следствията е необходимо употребата на причинния анализ и сравнението. За формирането на общи понятия от областта на историята е важно в отделни моменти да се използват индуктивният и абстракционният метод (пак там, с. 77–78). Приложението на разказвателната учебна форма се налага като главна, а в отделни моменти на учебната единица е подходящо да се използва евристичната учебна форма (пак там, с. 80–82).

Най-големият принос на М. Герасков в методиката на обучение по история е заложената от него идея за обективност при изложението на историческите факти и събития. С това, от една страна, в учениците се формира толерантност, обективност и критичност, а от друга – морална отговорност и баланс между националните и хуманните нравствени ценности. Паралелно с това изграждането на свободна гражданска личност със съзнание за европейска и национална идентичност.

Според М. Герасков разработването на методическата единица по **гражданско учение** е сходно с това по история и география. В подготовката се беседва върху преживяванията на учениците. В изложението учителят дава необходимите обяснения на термините. При приложението освен общото препитване може да се разглеждат извадки от закони, правилници или да се организира игра, в която да се инсценират конкретни случки, свързани с обществения живот (Герасков 1946, с. 123–126).

Възгледът на М. Герасков относно предмета **вероучение** е, че в прогимназията изложението при обучението трябва да запази своята историческа характеристика, но да е на литературен език. Според него особено важно е учителят и ученикът да правят анализ на съдържанието (пак там, с. 91–92). Като цяло възгледите на М. Герасков относно методиката на преподаването по вероучение са фрагментарни. Но изискванията за литературен език при изложението и следването на историческата характеристика имат своето методическо значение.

М. Герасков посочва, че **чуждоезиковото обучение** задълбочава познанията на ученика по български език, защото се извършва сравнение между езиковите и граматичните форми и се изтъкват особеностите на всеки език (пак там, с. 148). С това тази негова идея има своята актуалност днес. Вярна е мисълта на българския педагог, че преди всичко подрастващият трябва да

овладее и усъвършенства своя роден език. Подобно на него и днес в методиката на чуждоезиковото обучение от голямо значение е реализирането на интегралните връзки между родния и чуждия език.

3.2. Природо-математическа група учебни предмети

В прогимназиалната училищна степен в обучението по **аритметика** паралелно с индуктивния М. Герасков препоръчва и употребата на дедуктивния метод. За усъвършенстването способността подрастващите да анализират всяка математическа задача се прилагат аналитичният и синтетичният методи. Според него особено функция имат задачите, затова чрез примери се осъществява не само връзката между отделните учебни материали, но се извежда и новото учебно съдържание. Основното правило, което методикът поставя е да се върви от просто към сложно (Герасков 1928, с. 126–127).

В обучението по **геометрия** М. Герасков определя за основен метод индуктивния, но приложението на дедуктивния метод също е необходимо, защото геометрията е много подходяща за упражняване на дедуктивното мислене. Паралелно се употребяват аналитичният, синтетичният, абстракционният и генетичният методи. В обучението по този учебен предмет той препоръчва по-широка употреба на евристичната учебна форма, но паралелно с нея и на монологичната учебна форма. В методическите си препоръки той акцентира върху значението на геометричните чертежи, техниката на създаването им и конкретните примери за формирането на знания в училищата от областта на геометрията (пак там, с. 138–140).

М. Герасков определя за основен метод по **естествена история** аналитичния, но заедно с него е необходимо да се прилагат индуктивният и генетичният метод, сравнителният метод. В основното училище най-подходяща е диалогичната учебна форма, във вид на беседа, но се налага и употребата на разказвателната учебна форма. Основни методически изисквания за изложението са познанията да са подредени в естествена и логическа система. Принципът е по-важното да е предшестващо на по-второстепенното, като е поставено в обяснителна връзка (пак там, с. 166–169).

3.3. Техническата група учебни предмети

Според М. Герасков в обучението по **рисуване** приложение имат аналитичният и синтетичният метод. Конструктивен характер има орнаментното или геометрично рисуване. Когато ученикът се насочва към свободно рисуване спрямо разбиранията си се прилага

интуитивният или непосредствен метод. Най-често трябва да се употребява показвателната, а заедно с нея монологичната и разговорната учебна форма. Паралелно с психологическата подготовка се извършва и техническата част от този етап на методическата единица. Необходимо е учителят умело да акцентира на трудните, неясните и новите форми. В процеса на рисуване ако е нужно той дава допълнителни указания (пак там, с. 199–200).

Според М. Герасков основният метод в обучението по **краснопис** е синтетичният. Главна роля имат показването и упражнението. Първоначално учителят пише формите на черната дъска, обяснява особеностите им, учениците се опитват да ги напишат в тетрадките си по същия начин. Методикът посочва като желателно постепенно да се предостави свобода на ученика при писането, за да се прояви неговата индивидуалност и фантазия (пак там, с. 202–203).

В обучението по **гимнастика** М. Герасков формулира като основен принцип учебният час да започва с по-лесни упражнения и постепенно да се преминава към по-трудните. При предаването на новия материал, според вида на упражненията, се използва аналитичният или синтетичният метод. Основна функция има показването, затова е необходимо учителят да изпълнява упражнението, а учениците да му подражават. След предаването на определения учебен материал М. Герасков предлага групово организация на работата при по-голям брой ученици в един клас (пак там, с. 203–209).

В прогимназията, съобразно определения учебен материал и поставената задача, обучението включва теория на **музиката** и техническа страна на нотното **пеене**. М. Герасков препоръчва да се направи връзка между теорията и техническите упражнения с пеене на подбрани песни (пак там, с. 215–216). В методическото си ръководство той ясно изразява своята идея за междупредметните връзки, като правилно посочва, че упражнението в правилен говор при изучаването на песента съдейства за езиковото развитие на детето.

Основна функция в обучението по **ръчна работа и ръкоделие** имат аналитичният, генетичният и синтетичният метод, т.е. конструктивният. Важно място в обучението има показването (пак там, с. 221). Възприемането на М. Герасков за труда в широк смисъл и неговото проявление в обучението като учебен предмет е заложено в днешната образователна система. Трудовата дейност на подрастващите, особено в основното училище, има за цел

хармоничното им формиране, както и правилното отношение към труда, което се отразява след това в тяхната професионална реализация. Друга идея, изразена от българския педагог, която има и днес своята актуалност, е за предоставянето на възможност учениците да проявят своите индивидуални наклонности при трудовото обучение.

В обобщение следва да се посочи, че голяма част от методическите схващания на М. Герасков за обучението по отделните учебни предмети в прогимназията имат своята актуалност. Те са: в обучението по български език и литература се акцентира на формирането на езикови компетентности от учениците; поставя се правилно баланс между българското историческо съзнание и възгледа за съвременните европейски нации като общност на граждани; посочват се методи, с които да се стимулира ученическата самостоятелност; придава се голямо значение на спазването на връзката между отделните науки в обучението по отделните дисциплини; М. Герасков правилно поставя корелацията родноезиково и чуждоезиково обучение.

4. Методика на обучението в средните училища

В научната си дейност М. Герасков разработва проблематиката на гимназиалната дидактика. В контекста на това той счита за необходимо да разработи въпроси, свързани със спецификата на възрастта на ученика от средното училище. В този смисъл той продължава делото на П. Нойков в областта на гимназиалната дидактика и методика. Фактът, че М. Герасков обширно разглежда всеки един дидактически въпрос, налага идеята за цялостност на дидактиката като университетска дисциплина, което е заложено в хипотезата на дисертацията.

М. Герасков препоръчва в обучението по **български език** съдържанието на произведенията, които се изучават, да насочват вниманието на учениците върху ценните им качества. В тази училищна степен целта на обучението по български език е развитие на по-висок литературен вкус, правилно изразяване на мисли, с което да се докаже и богатството на езика. В съдържанието на самостоятелните съчинения трябва да има преценка, анализ и собствена авторова позиция. Всичко това е важно, за да се покаже съвършенството на подрастващите при писмена и устна форма на изложение. В обучението по **география** и **история** паралелно могат да се използват синтетичният и аналитичният метод. Конкретно за обучението по история – причинният анализ на историческите факти като съдържание на учебния материал. М.

Герасков посочва, че за основа на лекцията може да послужи прочитането на исторически документи или оригинална историческа работа (Герасков 1928, с. 79). В гимназията при обучението по **гражданско учение** може да се използва аналитичният път. Необходимо е учебното съдържание да съдейства за политическото възпитание на подрастващите (пак там, с. 84). Методическите препоръки на българският дидактик в обучението по **алгебра** са свързани с насочването на по-сериозно внимание за по-ясното сващане върху количествената закономерност и за функционалната зависимост (пак там, с. 107). В обучението по **естествена история** той конкретно препоръчва употребата на индуктивния метод, причинния анализ и евристичната учебна форма (пак там, с. 166).

Според М. Герасков обучението по **физика** трябва да е на основата на експеримента. Главният метод в обучението по физика е индуктивният и паралелно с него аналитичният метод (пак там, с. 175–179). Препоръките му относно подготовката на учителя за процеса на обучение имат и днес своята актуалност. В общи линии изискванията, които се изразяват днес в методиката на обучение по физика са сходни с тези на българския педагог от първата половина на XX в. Неговата идея за мястото на експеримента в началото на изложението на новия учебен материал е запазено и днес.

В обучението по **химия** според М. Герасков най-подходящо приложение има индуктивният метод. В отделни моменти, в зависимост от учебното съдържание, ефективност имат аналитичният, синетичният метод и генетичният метод. Подходящите учебни форми са евристичната и разказвателната. Важно е показването, което трябва да спазва дидактическите изисквания за пълнота и последователност (пак там, с. 185–189). Методическите изисквания за разработването на урока по химия и извършването на химическите опити, изразени от М. Герасков, са актуални.

В обобщение от направения съдържателен анализ на методическите схващания на М. Герасков и сравнителния анализ с методическата литература за обучението по отделните учебни предмети от края на XX и началото на XXI в. се забелязва съществено сходство. Методическите изисквания за разработването на урока, изразени от М. Герасков, са актуални, най-вече препоръките за функциите и дейността на учителите и значението на активността на учениците. Това позволява да се формулира като извод, че неговите идеи имат своята релевантност в съвременната образователна практика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящото дисертационно изследване представя подробно дидактическите възгледи на българския педагог на основата на задълбочено проучване на научните му трудове и публикации, архиви и налична литература в областта на дидактиката в периодите от края на XIX в и първата половина на XX в., както и за периода на 90-те години на XX в. и първото десетилетие на XXI в. В резултат на това могат да се направят следните обобщени изводи и констатации:

I. Михаил Герасков за дидактиката като наука

В своите дидактически възгледи М. Герасков разграничава дидактиката от педагогиката като самостоятелна научна област. Той обосновава нейния научен статус и определя предмета ѝ, а именно обучението. От направения сравнителен анализ по посока съвременното разбиране за дидактиката се установи, че М. Герасков приема дидактиката само като наука за училищното образование, с което значително стеснява нейния предмет. Но от друга страна се доближава до днешната мисъл за обособяването на училищна дидактика (Пл. Радев), която да има за предмет обучението, което се реализира в системата на училищното образование.

Основните въпроси, конкретизирани от М. Герасков, са: ученикът, като обект на обучението; учителят; необходимост и подбуди на обучението; целта на обучението; основни принципи, на които трябва то да се основава; избор и разпределение на учебната материя; методи и учебни форми; спомагателни средства на обучението; разчленение на учебния процес; вътрешна и външна организация на обучението. Той определя, че тяхното изследване и представянето на правила за тяхното осъществяване е основна задача на дидактиката. В своите научни трудове М. Герасков обширно разглежда всеки един от посочените проблеми, като по този начин конструира и систематизира дидактиката като цялостна наука.

Всяка една наука, въпреки своето самостоятелно съществуване, има взаимодействие и с други науки. Неговата позиция е сходна с тази на Й. Ф. Хербарт и неговите последователи, но в същото време той разширява взаимодействието на дидактиката и с други науки. Според М. Герасков дидактиката има връзка освен с етиката, психологията, логиката, етиката, естетиката и гносеологията, още с детската антропология,

физиологията и научната хигиена. Посочва и някои социални науки – политическа икономика, етнография, социална етика. Той подчертава и идеята за връзката между теорията и историята на образованието. Това негово схващане е от значение за развитието на дидактиката и голямата необходимост от теоретичната реализация на връзката между отделните научни области.

II. Михаил Герасков за образованието

В своите научни трудове М. Герасков придава огромно значение на понятийния апарат. С това неговите схващания се изпълват с цялост. Анализът и спецификата на отделното понятие е важно за посочване същността му, определянето на мястото му и връзката му с останалите понятия. В дидактическите си възгледи българският педагог поставя като основна педагогическа категория понятието „образование”. Но паралелно с него посочва и поставя в пряка връзка понятията възпитание, обучение, самообразование, самообучение. От днешна гледна точка не се приема дефинирането на образованието като процес, идентичен с обучението. Те се различават. Обучението е специфичното взаимодействие между учителя и учениците с характеристиките на преподаването и ученето. Образованието като процес обхваща обучението и възпитанието на подрастващите (Андреев, Делибалтова).

В своето творчество българският педагог обширно разглежда въпроса за социалната функция на образованието. Неговите идеи в този аспект в голяма степен могат да се определят като ценни и непреходни. С тях той дава своя голям принос за развитието на философията на образованието в българската педагогическа мисъл. Разглежда взаимната обусловеност на образованието, културата и цивилизацията. Подчертава функционалната зависимост на образование – култура. Схващанията му изразяват умереност и реализъм, което е отражение на влиянието на позитивизма при формирането им. Идеята му за необходимостта от организирано образование, което се осъществява чрез училищното обучение, също има съвременно измерение, защото образованието е синтез на потребностите на отделната личност и на обществото. Той застъпва един умерен педагогически социологизъм и придава равнопоставено значение на социалната и биологичната обусловеност на образованието. Много точно конкретизира факторите, които оказват своето влияние при образованието на подрастващия.

М. Герасков диференцира организацията на образованието на вътрешна и външна, което му позволява обстойно да разгледа всеки

техен елемент. Той цялостно разглежда и съдържанието на образованието (обучението). Има своя концепция за учебния план, която се различава от хербартианската, но в същото време е категоричен, че в обучението трябва да се следва определен план, с което се разграничава и от идеи в реформаторската педагогика, които отричат следването на конкретна програма в обучението. При изработването на учебната програма М. Герасков акцентира на междупредметните връзки и тяхното спазване, което е актуално за съвременното образование. При съставянето на учебната и седмичната програма той набляга на отчитане на колебанията в работоспособността на учениците, което е предпоставка за ефективност в обучението. Важна е и неговата идея за реализирането на индивидуализация на обучението в класно-урочната система, което днес се дискутира особено и се търсят решения в това направление.

М. Герасков последователно изразява и своята позиция за организацията на общообразователното училище. Отдава съществено значение на материалната училищна база, изграждането и организацията на учебното заведение, съобразно всички дидактически, психологически и хигиенни изисквания. Съвременен измерение намират идеите му за правилната организация и успешното разпределение на заниманията на учениците в класните и извънкласни дейности.

Особено ценни са възгледите на М. Герасков за народното училище и за образование на всички слоеве на обществото. Последователен в своите схващания за необходимостта от организираното образование, както и на корелацията образование, в частност училище – култура, той се явява привърженик на масовото училищно обучение. Разглеждайки въпроса за образоването и за училището като институция, където се реализира то, М. Герасков изразява и своето виждане относно образователната система и нейното управление, което безспорно има своето съвременно измерение. Според него образователната система трябва да обхваща предучилищното образование, началното училище, прогимназията, средната училищна степен и университета. Това, което той приема, е един завършен вид на образователната система. Особено ценни са неговите идеи за връзката между отделните степени. Акцентира на успешното съчетание на умерена централизация и децентрализация.

III. Михаил Герасков за обучението

Схващанията на М. Герасков относно същността на обучението, отнесени към съвременността, са фрагментирани и могат да се определят като противоречиви. От една страна, той използва синонимната употреба на понятията „обучение” и „образование”, а от друга, че то (обучението) обхваща обособените дейности на учителя и ученика, т.е. преподаването и ученето. В този смисъл ученият дефинира обучението като насочва същността му в няколко аспекта. Единият е свързан с разбирането му, че това е процес на взаимодействие между учителя и учениците, но неясно характеризира техния статут в педагогическата корелация субект – обект или субект – субект. Ясно е, че в рамките на обучението той приема двата процеса преподаване и учене като основни, но поставя акцент или на единия или на другия, т.е. не ги разглежда в тяхното единство. От съвременна гледна точка това не е целесъобразно и доказва често цитирания еkleктизъм (Атанасов, Радев) във възгледите на М. Герасков. Вторият аспект се отнася до идеята за „възпитаващото обучение” чрез дефинираната от него цел на обучението и поставянето ѝ във взаимна връзка с целта на възпитанието. Въпреки че не приема изцяло хербартианския модел на обучение, създаденият от него такъв има много допирни точки.

От направеното изследване и сравнителен анализ със съвременните концепции за урока и неговата структура се очертаха много сходни аспекти. Това, от една страна, е детерминирано от факта, че и днес в известна степен е запазен хербартианският модел на обучение, а от друга – обусловено от неговите идеи за обучението, спазването на учебен план и значението, което придава на планирането му. Целеполагането, систематизирането и предварителната подготовка на учителя е детерминанта за ефективността на урока, но според М. Герасков важен елемент в процеса на обучение е създаването на мотивация за учене на подрастващите, както и наличието на активност и самостоятелност на учениците. Той вярно посочва, че цялата училищна система трябва да е организирана съобразно „ученическата природа”. В самия процес на обучение дидактикът подчертава отчитането на възрастовите особености и индивидуални способности. В този смисъл е от значение ролята на учителя, като от съществено значение е използването на правилните методи. Всеки един елемент е важен, посочва българският педагог, за да се усвоят вярно и ясно знанията и уменията от подрастващите. Тези негови идеи обуславят и схващанията на автора за принципите и методите

на обучение. От направения анализ се доказва, че дидактическите правила за обучението, които той посочва, са актуални днес.

Съвременни са неговите схващания за контрола, изпитването и оценяването на знанията и уменията на учениците. От анализа, който бе направен, се доказва голямото сходство с идеи от края на XX в., по-конкретно с изразените схващания от М. Андреев (цит. източници).

Познаването на психо-физиологичната страна на ученика от учителя е предпоставка за оптимални резултати в обучението. В своите научни трудове М. Герасков счита за важно да представи психологията на ученика, неговите възрастови особености и индивидуални способности. Особен принос в тази насока е разработената от автора проблематика за учениците в средната училищна степен. Той обширно разработва въпросите от областта на дидактиката като представя всяка гледна точка, тъй като счита за важно да се дават различните идеи и мнения. Това е изключително ценно, изхождайки от мисълта, че в голям обем неговите книги са ръководства за студенти от педагогическите специалности и за учители, с което той защитава позиция за усъвършенстването на учителите през целия им професионален път.

IV. Методически схващания на Михаил Герасков

Приносът на М. Герасков в областта на методиката на обучение по отделните учебни предмети може да се разглежда в няколко аспекта. *Първият* от тях е свързан с разработването на тази проблематика в нейната цялост. Във времето, в което живее и твори той, българската педагогическа мисъл изпитва дефицит относно методически разработки, различни от хербартианските. Българският педагог запълва тази празнина и то много успешно. Неговата методика е преиздавана няколко пъти и е едно от основните ръководства в училищата за подготовка на педагогически кадри.

Вторият аспект е диференцирането на учебните дисциплини в групи, което и днес е изведено в ЗНП и в Единните държавните образователни изисквания. В съвременното образование спазването на междупредметните връзки е от особено значение за усвояването и систематизирането на знания от различните научни области.

В друг, *трети аспект*, е фактът, че М. Герасков диференцира методиката според отделните училищни степени. Това са: дидактика на първоначалното образование, прогимназиална дидактика и гимназиална дидактика. Правилно българският

дидактик обосновава тази идея като приема, че при изработването на нормите си дидактиката трябва да се съобрази със спецификата на определените периоди от ученическата възраст.

От съдържателния анализ и сравнението със съвременни публикации в областта на методиката на обучение по отделните учебни предмети, което беше направено, се установи, че в голямата си част идеите му имат своята актуалност и сходство с днешните изисквания в областта на методиката. В това направление М. Герасков се изявява като теоретик и практик, който допринася за развитието на дидактиката, в частност на методиката на обучение по отделните учебни предмети, при това с характерните си обективност, реализъм и плурализъм, с което поставя основите на тази научна област и нейното място като университетска дисциплина.

В своята научна дейност М. Герасков разработва в цялостен и систематизиран вид областта на дидактиката и в частност на методиката на обучение по отделните учебни предмети. Той дава подробна информация за всеки дидактически проблем и го разглежда в исторически аспект. С лекционните курсове, учебниците, които са предимно преводна литература, и с обмена на историческа информация поставя основите на дидактиката като университетска дисциплина.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. На основата на задълбочено историографско проучване са изведени подробни биографични данни на Михаил Герасков. Изготвена е актуална библиография на неговото педагогическо наследство, в която, в сравнение с тази от 1942 г., са включени книги и статии, които не са библиографирани от А. Радоилска. Публикуван е снимков материал, който до момента не е бил обект на публично внимание.
2. На основата на задълбочен съдържателен анализ на научното творчество на М. Герасков в областта на дидактиката и в частност на методиката на обучение по отделните учебни предмети са изведени теоретико-приложните му възгледи. В контекста на това са представени и научните му приноси за развитието на дидактиката и поставянето на основата ѝ като университетска дисциплина.
3. Чрез сравнителен анализ се проследяват и позиционират възгледите на М. Герасков в съотношение с двете парадигми – хербартианство и реформаторска педагогика в схващанията на М. Герасков.
4. Чрез сравнителен анализ със съвременните концепции в дидактиката е изведена актуалността на идеите на М. Герасков.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Студия:

Илиева, М. Методическите схващания на Михаил Герасков (1874–1957) за обучението по български език и математика – Годишник на СУ, ФП, книга Педагогика, том 104, 2011, с. 357–379 /под печат/.

Доклади:

Илиева, М. Михаил Герасков като университетски преподавател – В: Сборник „120 години университетска педагогика – между традицията и новите реалности”, С., 2008, с. 698–702.

Илиева, М. Дидактиката като наука в педагогическите възгледи на проф. М. Герасков – В: Сборник „Съвременното обучение между теорията и практиката”, С., 2009, с. 151–157.

Илиева, М. Моделът на обучение на Михаил Герасков (1874–1957) – В: Сп. „Управление и образование”, т. VI, кн. 3, Бургас, 2010, с. 200–209.